

Cuba: cultura i societat

Daniel Silva*

La societat i la cultura cubanes actuals estan marcades per la paraula revolució. Si la revolució donava una abraçada a Mao, es podia parlar del barri xinès de l'Havana; si les simpaties eren prosoviètiques, el realisme socialista triomfava en les arts plàstiques, si el discurs era tercermundista, es podia ser naïf i es donava *voluntàriament* la quota de sucre del racionament per a l'última desgràcia natural; si l'aventura militar era per l'Àfrica, els *orixas* del panteó africà cubà tenien permís per ballar; si el nacionalisme es posava de moda l'oncle Sam era apallissat i els dibuixos animats d'Elpidio Valdés tornaven a alliberar Cuba del colonialisme espanyol, i així...

Transformació revolucionària o revolució transformista?

En el cas cubà, el transvestisme de la paraula revolució sembla infinit. És a tot arreu, perquè es va fer en nom de tot el poble cubà i es suposa que sempre ha estat al servei d'aquest mateix poble. Ara, com en qualsevol procés social, aquesta paraula té diferents semàntiques. Quan la revolució cubana va néixer va ser motiu d'esperança per més del 95% dels cubans. El soroll de la festa va amagar els primers indicis de totalitarisme i la majoria va rebre els canvis com un fet molt positiu per a l'illa. L'educació va adquirir un caràcter universal i els camps de Cuba es van omplir de brigadistes disposats a ensenyar a llegir i escriure als cubans desfavorits per l'anterior règim.

Les noves lleis, com la primera reforma agrària i la gratuïtat del sistema de salut i d'educació a tota la població, van crear un fort sentiment de participació entre la població. Els cubans creien que

si deien sí a tot el que proposaven els dirigents de la revolució transformaven de manera positiva, i per sempre, el seu estimat país. Per alfabetitzar, la brigada Conrado Benítez, per integrar les dones a la feina, la Federación de Mujeres Cubanas (FMC); per vigilar el barri, els Comitès de Defensa de la Revolución (CDR), per agrupar els nens, la Unión de Pioneros de Cuba (UPC), etc.

I és que agrupar-se en aquell moment i donar moviment a la nació no tenia res

De totes maneres, la primera onada de refugiats no va fer grans forats a la revolució cubana, tots els exiliats van ser qualificats de *batistianos* i Cuba no volia Batista. El país va canviar molts aspectes en un sentit positiu, però també va aparentar canvis en els quals una part representativa de la societat cubana no participava. Per posar un exemple, el setmanari cultural *Lunes* del diari *Revolución* va reflectir les diferents veus dels creadors cubans fins que va sortir en defensa del curt cinematogràfic *P.M.*, un treball documental que demostrava que la societat no es transformava per decrets.

P.M. exposava amb imatges com els nous milicians que al matí marxaven amb Carlos Puebla i al so del *comandante* *llegó a parar*, a la nit continuaven ballant el mambo i el *cha-cha-chá* als antres del port de l'Havana. Fidel Castro hi va intervenir personalment i les fronteres visibles de la cultura i la societat cubanes dels últims 35 anys van quedar marcades en un discurs als intel·lectuals cubans el 1961 a la Biblioteca Nacional de Cuba, on va dir: "Con la Revolución, todo. Contra la Revolución, nada". L'esdeveniment històric del triomf sobre la dictadura de Batista, ocorregut el primer de gener de 1959, va deixar de ser una festa popular i democràtica.

El pitjor de la sentència dita per Castro és que el significat exacte de la paraula *revolució* a Cuba encara és desconegut, mai se sap si estàs a favor o en contra. Per a alguns la revolució és tan sols l'opinió personal del màxim líder, altres creuen que són les directrius del Partido Comunista de Cuba (PCC), molts pensen que és un somni traït; en qualsevol cas, contra la revolució –fins ara dintre de l'illa no ha sobreviscut res. Encara que la *nada* a força de ser *cotidiana* –amb el permís de Zoé Valdés– arriba a tenir entitat.

La història de qualsevol camp de la cultura i la societat cubana dels últims 35 anys està plena de lluites personals que es solucionen amb *a favor* o *en contra*

de dolent. El que era sospitos és que només van autoritzar crear una sola organització per a cada tipus de sector o grup social. Però eren temps de festa, i els intel·lectuals revolucionaris van silenciar les crítiques dels primers opositors. El nou procés tenia la coartada dels errors que fa un aprenent amb bona voluntat, mentre que els judicis crítics s'emparentaven sempre –més per conveniència política– amb el passat de l'illa. Per als primers que es van quedar sense veu, l'exili va ser l'única sortida, perquè a l'illa no tenien espai, ni tan sols per a la reconciliació.

* Periodista cubà. Serveis Informatius de Catalunya Ràdio.

Educació o control?

El sistema d'educació implantat per la revolució té principis positius que han garantit l'ensenyament i l'accés als nivells superiors de les classes més desafavorides; això ningú ho nega. A l'illa hi havia tradició cultural i la igualtat va permetre diversificar i universalitzar els estudis. Es van crear escoles especialitzades com el Instituto Nacional de Arte que barreja la formació clàssica occidental amb les arrels cubanes. Malgrat això, l'educació s'ha utilitzat com un sistema de control polític de la societat cubana i la història de l'illa és reescrita cada vegada que el poder ho necessita. Les idees de Marx, Engels i Lenin van aterrar en manuals de memòrització, sense cap anàlisi i sense les versions originals.

Calia estar amb la revolució, sinó desapareixies, tal com va passar des del primer moment, amb l'educació cristiana. Però, com que la revolució cubana es transvesteix constantment, si ara els cristians són bons no és per culpa d'ella. Cuba, que havia fet un procés per a tots els cubans, es va transformar en el *regne d'un*, el primer que precedeix la resta en tot. Un únic líder, un sol partit, un únic territori lliure a Amèrica, un sol sindicat, el primer en salut i educació, el primer del Tercer Món en esports, el primer en solidaritat, el primer pas que de veritat farà el comunisme, etc.

Als cubans, la revolució, els ha fet creure que són el centre del món. Els codis

es repeteixen en tots els estaments socials i culturals. Alicia Alonso és la *prima ballerina absoluta*, Eusebio Leal l'únic historiador de l'Havana, Arnaldo Tamayo el primer astronauta d'Amèrica Llatina, Ubre Blanca la vaca més lletera del món, el PPG el millor remei contra la impotència sexual i Fidel Castro, és el sùmmum. Les persones, per sobreviure com a individualitats dintre del col·lectivisme, van haver de refugiar-se en la doble moral i l'autocensura.

Es diu el que l'entrevistat vol sentir, i per saber el que l'altra persona pensa es necessita molta confiança. Quan els fets del Mariel, el maig del 1980, gent que va participar en els *actos de repudi* en contra dels que marxaven cap a Miami, quan van tenir l'oportunitat de sortir de l'illa ho van fer a pesar de la pressió i del rebuig. I és que l'opció única establerta pel règim (per exemple, frases del tipus: *socialismo o muerte*) ha creat distorsions en molts valors tradicionals de la societat cubana. La solidaritat que és visible mitjançant l'opinió oficial del Govern cubà, té amagades per sota actituds negatives com a *el quitate tú para ponerme yo, siempre hay un ojo que te ve o el sálvese quien pueda*.

La història de qualsevol camp de la cultura i la societat cubana dels últims 35 anys està plena de lluites personals que es solucionen amb el *a favor o en contra*. Hi ha distorsions tan greus que s'ha intentat manipular, fins i tot a nivell internacional, els sentiments de nacionalitat. Si ets revolucionari ets cubà, si ets

contrari al sistema imperant a l'illa et consideren anticubà. Una altra aberració ha estat la divisió de la família, entre fills i pares, entre els de dintre i els de fora. Hi ha milers de casos de fills que denunciaven els pares, va existir fins els anys vuitanta la prohibició expressa d'escriure als familiars exiliats. La revolució, com el mar, ho separava tot.

Cultura: es va anar o no es va anar el son de Cuba?

Les escenes de la cultura es podrien escriure amb noms que van desaparèixer i ja no hi són o que, de cop i volta (després de morts), han tornat a viure. Per a la literatura de la revolució no existeixen Guillermo Cabrera Infante, Heberto Padilla o Reynaldo Arenas; Lydia Cabrera, Severo Sarduy i José Lezama Lima han ressuscitat, mentre que Jesús Díaz i Zoé Valdés acaben de morir en vida. A Néstor Almendros, La Lupe, Dessie Arnáz, Celia Cruz, Andy García, Olga Guillot, Willy Chirino, Israel López Cachao, Paquito D'Rivera, Arturo Sandoval, Albata, i Gloria Estefan oficialment no se'ls considera part de la cultura cubana. No són revolucionaris.

Hi ha llenguatges culturals o manifestacions socials que han tingut més sort en no representar un perill directe per al sistema. Les arts plàstiques, després de l'època de fosc del realisme socialista, van viure als anys vuitanta un despertar de la creació pictòrica amb les

Elaboració Fundació CIDOB.

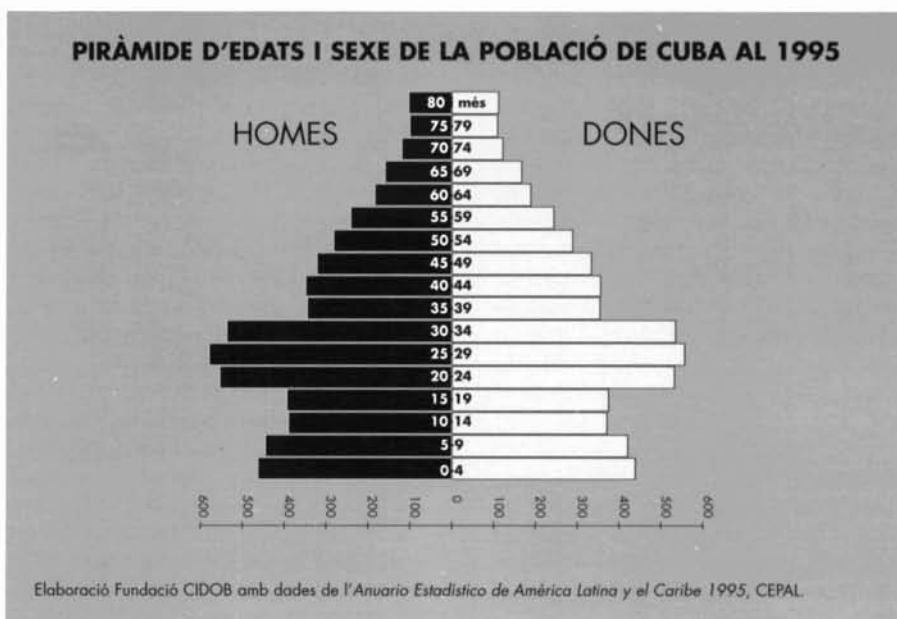
generacions del grup *Volumen*. El Govern, amb la creació de la *Bienal* de l'Havana, va intentar controlar l'exploració creativa, perquè el nou discurs plàstic va arribar a qüestionar el mateix sistema socialista. La solució, a diferència d'altres sectors creatius, va ser establir l'anomenat exili autoritzat; o sigui, el permís per residir i pintar fora de l'illa sempre que les crítiques al règim no fossin obertes. Avui la majoria s'ha quedat definitivament fora, o els han deixat fora.

El cinema de *Fresa y chocolate*, fent servir el títol de la coneguda pel·lícula com a metàfora, també és tolerat perquè fora del país fa la impressió d'obertura, de ser un sistema rosat i no tant vermell. A pesar d'això, films d'aquest estil a l'interior tenen implicacions completament diferents. Els homosexuals cubans han estat recollits en camps de treballs forçats UMAP (Unidades Militares de Ayuda a la Producción) i de sobte a la ficció cinematogràfica un membre de la Ujotacé (la nova manera de dir el mateix) accepta la seva condició sexual com a normal i lamenta la sortida del país del gai.

Els espectadors estrangers no saben que, a la realitat, quan els fets del Mariel, si et presentaves com a homosexual obtenies automàticament la sortida del país. Evidentment, les pel·lícules crítiques mai van sortir de l'Institut Cubano del Arte e Industria Cinematogràfica (ICAIC); i els cineastes emigrats com Orlando Giménez o Roberto Fandillo no existeixen allà. A Néstor Almendros, amb una obra creativa cubana, se'l considera espanyol per evitar la incomoditat.

Però en la seva capacitat de transformisme s'ha de reconèixer que la revolució cubana, fins i tot en determinats moments, fa la impressió que obre les seves fronteres per deixar que la cultura i la societat cubana caminin lliurement. Sistemàticament, aquesta visió relativa des de l'exterior sempre ha estat més perceptible que dintre de la mateixa illa. Quan Silvio Rodríguez va començar a cantar, Els Beatles estaven prohibits perquè desviaven la juvenallada, a la vegada l'èxit i rècord històric de taquilla dels cinemes cubans va ser la pel·lícula *La vida sigue igual*, d'un jove Julio Iglesias que posteriorment va ser condemnat per anar-se'n a viure a Miami.

El Silvio de les cançons protesta (recordeu que a l'illa el mot *Ojalá* té un significat molt diferent que a Espanya) va ser reconduït pel Movimiento de la Nueva Trova Cubana. Ell i Pablo Milanés van passar a ser la nova música oficial de Cuba (encara que semblava més nova cançó catalana), com abans els Irakere van ser la resposta al jazz nord-americà, i el grup Los Van Van la justificació per dir que el *son* no havia marxat de l'illa. El ritme salsa, quan va sortir al Nova York dels setanta, va ser satanitzat per tots els crítics oficials de l'illa perquè no era autèntica música cubana. Ara l'anada de turistes justifica el reconeixement del

gènere amb un *Palacio* a l'Havana per ballar-lo i un boom d'orquestrades de tota mena per recaptar divises.

Societat: civil o oficial?

Al sinus de la societat cubana la revolució també va imposar la dicotomia a favor o en contra. A la pràctica va ser necessari *militar* en les organitzacions socials creades pel Govern. Les persones no tant sols eren marcades com a contrarrevolucionaries, *desafectos* o apàtics al procés, sinó que amb aquest tipus de marques no es podia accedir al món laboral o es perdia el dret a adquirir determinats productes, com les sabates que als anys seixanta donaven els CDR o els electrodomèstics que sempre ha atorgat el sindicat CTC (Central de Trabajadores de Cuba) tenint en compte els mèrits revolucionaris del treballador.

Moltes de les agrupacions socials cubanes, en la seva concepció primària, van permetre a la gent aplegar-se per participar de manera conjunta en la solució de molts problemes socials inherents al subdesenvolupament econòmic del país. Campanyes de vacunació massiva, accés de la dona al mercat laboral, elevació del nivell d'educació primària, etc. L'altra cara és quan el control oficial s'imposa sobre la participació espontània de la societat civil, en aquest cas es descobreix que les accions per la salut o l'educació no sempre són voluntàries, i moltes vegades atempten contra la concurrència de les persones.

Si l'educació està pensada per adocctrinar a la gent, a les organitzacions de masses els ha tocat el paper del control físic. Una mateixa persona és membre en el seu barri del CDR, de las MTT (Milicias de Tropas Territoriales), del Poder Popular i de l'FMC si és una dona. En el centre de treball, a més de la direcció institucional existeixen el *núcleo* del partit

(PCC), el *comité de base* la UJC (Unión de Jóvenes Comunistas) i la secció sindical corresponent a la CTC. A l'escola, a més de l'estructura acadèmica, existeixen l'Organización de Pioneros José Martí (versió actualitzada de la UPC), la UJC, la FEEM (Federación de Estudiantes de la Enseñanza Media) i la FEU (Federación de Estudiantes Universitarios).

No hi ha moment del dia en què els uns no controlin els altres. És aquest ull que et veu a tot arreu i que fa que els cubans se sentin constantment vigilats i només es sicerin quan estan sols. Als sistemes de control de qualsevol Estat, com la policia, els serveis especials de seguretat i les forces armades, els cubans tenen com a part de la seva vida un sistema quasi absolut de control social. La solitud, la individualitat, l'autosuficiència són elements del caràcter amb connotacions negatives en la vida d'un revolucionari cubà. Sempre s'ha hagut d'estar per i per a la massa. Les diferències s'extirpaven o es reduïen a un mínim no perillós per al sistema, com és el cas de les associacions de Drets Humans de l'illa que són permeses com un mal menor.

Ser membre de la secta Testimonis de Jehovà va ser motiu de presó, ser catòlic practicant estava mal vist i representava un tractament desigual a la feina, etc. La revolució va usar el seu poder absolut per afavorir uns sectors de la població en contra dels altres, i sobretot, per debilitar als contestataris. Una escena comuna en aquest sentit va ser l'enfrontament d'unes religions en contra de les altres en funció d'obtenir determinades quotes de poder. El suport a protestants, *pentecosta* i el reconeixement de la religió afrocubana feia més feble l'església catòlica. Ara, el Vaticà aprofita el benentès amb el règim per recuperar l'espai perdut.

Davant dels canvis dels últims anys, des d'Espanya es creu que Cuba, per primera vegada des del triomf de la revolució, està canviant. Que la crisi econòmica

Indicadors del nivell de desenvolupament de Cuba i països del seu entorn *

	Número d'ordre a la classificació IDH	Esperança de vida al néixer (anys)	Taxa d'alfabetitza- ció adulta (%)	PIB per càpita (\$ PPA)	IDH	Calories per càpita (el 1992)	Població rural (%)	Població per metge (1988-91)	Taxa de mortalitat lactants***
Estats Units	2	76,1	99	24.680	0,94	nd	24	nd	nd
Costa Rica	31	76,4	94,5	5.680	0,884	2.889	51	1.136	13
Panamà	43	72,9	90	5.890	0,859	2.239	47	562	25
Mèxic	48	71	89	7.010	0,845	3.181	26	621	35
Belice	67	73,7	70	4.610	0,754	2.670	53	nd	32
Cuba	79	75,4	95,2	3.000	0,726	2.833	25	332	12
Jamaica	86	73,7	84,1	3.180	0,702	2.607	47	7.143	14
Rep. Dominicana	87	69,7	81,2	3.690	0,701	nd	37	935	41
Guatemala	112	65,1	54,6	3.400	0,58	2.255	59	4.000	48
Honduras	114	67,9	71,4	2.100	0,576	2.306	57	1.266	42
El Salvador	115	66,8	70,4	2.360	0,576	2.663	56	1.563	44
Nicaragua	117	67,1	65	2.280	0,568	2.296	38	2.000	50
Haití	145	56,8	43,4	1.050	0,359	1.707	70	7.143	85
Amèrica Llatina i el Carib		68,5	85,9	5.816	0,824	2.757	27	1.039	45
PVD		61,5	68,8	2.696	0,563	2.546	64	5.767	70

* Totes les dades fan referència l'any 1993, excepte quan s'indica.

**L'Index de Desenvolupament Humà (IDH), elaborat pel Programa de les Nacions Unides pel Desenvolupament (PNUD), és la mitjana de 3 índexs: longevitat (en funció de la esperança de vida al néixer); nivell educatiu (pondera 2/3 la taxa d'alfabetització i 1/3 la taxa de matriculació combinada de primària, secundària i terciària); i el nivell de vida (PIB per càpita real mesurat en dòlars de PPA). IDH baix: <0,50, mitjà: entre 0,500 i 0,799, alt: > 0,800.

***Número per cada 1000 neixements vius.

PPA: Paritat del Poder Adquisitiu (tipus de canvi obtingut pel cost de compra d'un cistell representatiu del consum en diferents països, de forma que reflexa les diferències en la capacitat adquisitiva real)

Elaboració Fundació CIDOB amb dades de Human Development Report, 1996. PNUD.

INDICADORS DE COMUNICACIÓ A CUBA I PAÏSOS DEL SEU ENTORN (1992)

	Diaris per 100 habitants	Televisors per 1000 habitants	Ràdios per 1000 habitants
Estats Units	24	815	2.118
Costa Rica	10	141	258
Panamà	9	167	224
Mèxic	12	149	255
Belize	nd	166	584
Cuba	12	162	345
Jamaica	7	134	421
República Dominicana	4	87	171
Guatemala	2	52	66
Honduras	3	73	387
El Salvador	9	93	414
Nicaragua	2	66	262
Haití	1	5	47
Amèrica Llatina i el Carib	1	162	345

Elaboració Fundació CIDOB amb dades Human Development Report, 1996. PNUD.

ca ha obligat al règim a fer reformes que donen a la societat i a la cultura cubana la possibilitat de tenir petits marges d'interdependència. Molts analistes espanyols veuen el naixement d'una incipient societat civil capaç de crear un discurs de la cubanitat diferent de l'imposat pel Govern de Fidel Castro a nom d'una revolució que ja no és el que va prometre ser.

Per a un cubà aquesta percepció de la realitat del seu país és llunyana, respon al redescobriments de l'illa pels espanyols gràcies al turisme o, com a mínim, no li sembla creïble perquè ja ha viscut en carn pròpia com el *castroismo* s'adapta als temps, i continua existint, associant la seva continuïtat a la vida de seu creador. Fins ara, les

paraules als intel·lectuals dites per Castro continuen vigents i els cubans que han intentat transgredir-les són fora o viuen l'exili interior; per això, per reconstruir la societat cubana cal comptar amb tots els cubans, els de dintre i els de fora, i la cultura sembla ser un bon lloc per començar, perquè no té fronteres. ■

INDICADORS DE TREBALL A CUBA I PAÏSOS DEL SEU ENTORN (1990)

	Població activa total (%)	Proporció de dones sobre la població activa total (%)	Distribució de la població activa (%)		
			Agricultura	Indústria	Serveis
Estats Units	50	41	3	26	71
Costa Rica	38	28	26	27	47
Panamà	39	32	26	16	58
Mèxic	37	29	28	24	48
Belize	31	21	34	19	48
Cuba	45	36	18	30	51
Jamaica	49	46	25	23	52
Rep. Dominicana	40	28	25	29	46
Guatemala	35	24	52	17	30
Honduras	34	28	41	20	39
El Salvador	36	33	36	21	43
Nicaragua	34	36	28	26	46
Haití	45	43	68	9	23
Amèrica Llatina i el Carib	40	33	27	23	50

Elaboració Fundació CIDOB amb dades de Human Development Report, 1996, PNUD.

TIRA, TIRA!

